

**ТВОРЧАСЦЬ В. ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА
Ў КРЫТЫЧНЫХ АЦЭНКАХ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ
XIX — ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XX ст.**

Творы В. Дуніна-Марцінкевіча, асабліва на беларускай мове, адразу пасля выхаду ў свет выклікалі неадназначнае стаўленне да іх з боку іншых пісьменнікаў. Аб гэтым сведчаць, напрыклад, артыкулы У. Сыракомлі, надрукаваныя ў «*Gazecie Warszawskiej*» (1855—1861) у сувязі з публікацыяй кніг В. Дуніна-Марцінкевіча «Вечарніцы» і «Звар’яцелы», «Гапон», «Цікавішся? Прачытай». Асноўным прадметам ацэнак была мова «жывая, маляўнічая і натуральная», стыль твораў, выкарыстанне ў іх «народных прыказак» — «неацэннага матэрыялу для рознага роду народных даследаванняў» [5, с. 297, 295]. Творы В. Дуніна-Марцінкевіча выклікалі таксама палеміку адносна таго, ці мае права на існаванне мастацкая літаратура на беларускай мове. Нягледзячы на некаторыя крытычныя заўвагі адносна грамадзянскай пазіцыі пісьменніка, напрыклад, у «Гапоне» («Сёння несвоечасовым з’яўляецца падаграванне старой непрыязні паміж грамадскімі класамі» [5, с. 310]), У. Сыракомля вызначае творы «народнага паэта» як «феномен», «варты ўвагі з таго менавіта погляду, што Марцінкевіч, першы ўзяўшы ў свядомыя рукі беларускую дуду нашага народа, здабыў з яе песню, якую народ зразумеў, а хатняе рэха паўтарыла» [5, с. 307].

Аднак у канцы XIX ст. у «Прадмове» да зборніка «Смык беларускі» (1894) Ф. Багушэвіч дае іншую ацэнку творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча («Здаралася і мне чытаць і ксёнжачкі <...> якогась пана Марцінкевіча, але ўсе як бы смеючыся з нашага брата пісаны <...>» [2, с. 65]), з якой пэўным чынам перакліка-

юцца некаторыя з катэгарычных высноў М. Гарэцкага, зробленых у 1924 г. у працы «Беларускі тэатр у палове XIX веку (драматычная творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча)». Але паміж гэтай ацэнкай Ф. Багушэвіча і высновамі М. Гарэцкага, былі, акрамя іншых, і ўспаміны Ядвігіна Ш. («В. Марцінкевіч у практычным жыцці», 1910), высновы М. Багдановіча («Белорусское возрождение», 1914), Янкі Купалы (««Залёты», аперэтка Вінцука Дуніна-Марцінкевіча», 1915). Высновы гэтых пісьменнікаў таксама вызначаліся негатыўнай катэгарычнасцю, што абумоўлена, думаецца, арыентацыяй на грамадскія задачы часу, у якім жылі гэтыя пісьменнікі, — задачы нацыянальнага адраджэння.

Ядвігін Ш. у згаданых вышэй успамінах адзначаў, што В. Дуніна-Марцінкевіча «любілі і шанавалі яго акалічныя сяляне і суседзі, але з пісаннем сваім, з думкамі сваімі (ён. — А. М.) запіраўся ў каморку» [6, с. 297]. Далей зроблены высновы аб тым, што пісьменнік «справу беларускага адраджэння зачэпіў», аднак «з месца яе не скрануў», бо, як вызначана аўтарам, «не меў адвагі беларускую ідэю прыпасаваць да жыцця і дзеля таго не змог пацягнуць за сабой большага гуртка блізкіх сабе людзей» [6, с. 297, 298]. Гэтыя мяржаванні Ядвігіна Ш., як і вывады М. Гарэцкага адносна беларускага адраджэння XIX ст., сведчаць аб тым, што ідэя нацыянальнага адраджэння, якая была даволі пашыранай і папулярнай у пачатку XX ст., пераносілася на XIX ст. Пры гэтым пісьменнікі, імкнучыся адшукаць падмацаванне ёй прыкладамі з XIX ст., не знаходзілі іх на грамадска-нацыянальным, творчым узроўні (урэшце аб'ектыўна гэтага і не магло быць). Адным з першых, хто наблізіўся да такой ідэі, быў В. Дунін-Марцінкевіч.

У такім кантэксце паказальнымі з'яўляюцца вывады Я. Купалы з вышэйназванай рэцэнзіі («Наша ніва», № 5) на спектакль па творы В. Дуніна-Марцінкевіча «Залёты», пастаўлены 25 студзеня 1915 г. Вызначыўшы тое, чаго не дасягнуў В. Дунін-Марцінкевіч¹, крытык адзначыў наступнае: «<...> Для тых часоў <...> «Залёты» напэўна мелі вялікую вартасць <...> Для цяперашняга беларускага грамадства «Залёты» ёсць ні болей ні меней як сумны ўспамін тых часоў, калі людзі думалі і верылі, што ў адных станоў белая косць у целе, а ў другіх — чорная. Сягоння пачынае рунець другая рунь, выходзяць на поле бітвы

¹ Шчыра стаяў на стражы інтарэсаў гербоўнай шляхты; ... не мог стаць усёй душою на старане дэмасу, на старане толькі што выпушчанага з-пад панскай няволі мужыка-беларуса; ...аўтара не патрапіла захапіць хваля вызваленчага ветру з Захаду; ...Марцінкевіч не мог падмеціць другіх сабковічаў, другіх дабраковічаў не золата, а духу! А ўжо былі на Беларусі такія, — узяць бы хоць Сыракомлю [4, с. 52].

за лепшую долю для чалавецтва іншыя сабковічы, сабковічы духу, і чакаюць не «Залётаў», а выселля, на якім бы адбылося вялікае свята беларускай вызваленай з пут векавечных душы» [4, с. 53].

Найбольш разгорнутую характарыстыку грамадзянскай пазіцыі, а таксама твораў В. Дуніна-Марцінкевіча даў у першай трэці XX ст. М. Гарэцкі ў сваіх артыкулах і ў «Гісторыі беларускае літаратуры» (1924). У публікацыі «Вінцук Дунін-Марцінкевіч» («Беларускае жыццё», 1919) ён наступным чынам ахарактарызаваў ролю аўтара «Гапона» ў развіцці беларускай літаратуры XIX ст.: «Але хоць і не йдзе ён на самым перадзе як галоўны правадыр, затое ж ён прэўным ужо шляхам вядзе за сабою вялікую грамаду шырокага грамадства, вядзе яе сваім прыгожым беларускім словам. Такім чынам, В. Дунін-Марцінкевіч падрыхтаваў нашую новую літаратуру, падрыхтаваў Ф. Багушэвіча» [3, с. 234].

У сувязі з гэтым звернемся да высноў М. Гарэцкага, выказаных ім пазней — у 1924 г. — ва ўжо згаданай працы «Беларускі тэатр...». Вызначыўшы храналагічныя межы «адраджэння беларускай культуры» (XVIII—XIX ст.), М. Гарэцкі адзначаў, што «адраджэнне беларускай культуры доўгі час не выходзіла за межы выключна літаратурных спроб <...>» [3, с. 249]; яно, «хоць бы і ў цесных рамках, а не спынялася, <...> пашырала рамкі з чыста літаратурнага выгляду аж да выгляду чыста палітычнага (К. Каліноўскі ў сваіх імкненнях і сваёй дзеяльнасці)» [3, с. 251]. Звярнуўшы ўвагу на тое, што «мастацкая драматычная творчасць з'яўляецца труднейшаю літаратурнай творчасцю і для свайго належна высокага развіцця вымагае належна высокага становішча ўсяе нацыянальнай літаратуры» [3, с. 251], М. Гарэцкі адзначае, што «магла бы з'явіцца ў нас драма і нацыянальны тэатр у новым выглядзе яшчэ і да Марцінкевіча» [3, с. 253], але не з'явіліся, бо «агульныя ўмовы адраджэння беларускай культуры» былі «асабліва цяжкія», «асабліва перашкаджалі якраз развіццю нацыянальнага беларускага тэатра, а тым самым у вялікай меры і развіццю драматычнай творчасці ў беларускай мове» [3, с. 253]. Значнай як для разумення значэння творчасці аўтара «Сялянкі», так і сутнасці пазіцыі самога даследчыка з'яўляецца яго наступная выснова: «Праўдзіваю спробаю пакласці пачатак тэатра ў беларускай мове ў тую эпоху несвядомага адраджэння беларускай культуры можна лічыць спробу, зробленую Марцінкевічам у палове XIX веку на менскай сцэне»; В. Дунін-Марцінкевіч «быў самым плодным беларускім пісьменнікам XIX веку і першы пакінуў след у беларускай літара-

туры не толькі як энiк-лiрык, але i як драматург» [3, с. 254]. Паказаўшы сапраўды iстотнае значэнне В. Дунiна-Марцiнкевiча ў справе зараджэння нацыянальнага тэатра, М. Гарэцкі ў даследаванні «Беларускі тэатр...» вызначае i характарызуе негатыўныя якасцi творчасцi аўтара «Сялянкі»: «Марцiнкевiч узяў кiрунак на паноў, якiя зусiм не былі зацiкаўлены ў адраджэннi беларускай культуры <...> I гэта быў памылковы шлях». Ствараючы i ставячы «Сялянку» на мiнскай сцэне, Марцiнкевiч не меў «належнай свядомасцi» (трэба меркаваць, нацыянальнай); кiраваўся пачуццёваасцю, сентыментальным настроем, хлопанамствам; «тут была толькі забава, забава панская»; «не было тут iдэйнай заўзятасцi, не было рэвалюцыйнасцi, не было патрэбнай дзеля забеспячэння поспеху свядомасцi». «Творчасць Марцiнкевiча мае характар падвойнасцi, палавiнчатасцi <...> [3, с. 257]. М. Гарэцкі негатыўна ацэньвае класавую пазiцыю, «сацыяльную несвядомасць» В. Дунiна-Марцiнкевiча: «ён наогул не падышоў з сваiмi творами да беларускай масы, што i не мог зрабiць чалавек з яго iдэалогiяй <...>, Марцiнкевiч i сваёю драматычнаю творчасцю не мог захапiць шырокія масы» [3, с. 258]; у ёй «няма праўдзiва-мастацкага драматызму». У той жа час М. Гарэцкі вызначае i хараство твораў драматурга: Марцiнкевiч «дае жывыя сцэнка i народнага жыцця, <...> масавыя сцэны, народныя песнi, дуэты, скокі, музыку, народны гумар» [3, с. 259]. Катэгарычныя негатыўныя ацэнкi даў М. Гарэцкі «справе мовы драматычных твораў Марцiнкевiча», прадстаўленню яе як мужыцкай i панскай у адпаведнасцi з носьбiтамі гэтай мовы ў творах [3, с. 259—261]. У такім кантэксце ён робiць наступны вывад: «Марцiнкевiч уважаў, што, мусiць, лепей будзе, калi гэтая публiка пачуе са сцэны ад паноў польскую, а не беларускую мову. Значыцца, ён пiсаў свае творы не столькi дзеля шырокіх беларускiх мас, якiя не ўмелi па-польску i па-расійску, колькi дзеля паноў, якiя ўмелi гэтыя мовы. Тут быў, можа, практычны падыход <...> згоднiцкага характару, каб эвалюцыйна прыручыць паноў да тэатра ў беларускай мове. Але ў iмя гэтага згоднiцтва Марцiнкевiч зграшыў i супраць лепшых поглядаў на беларускую лiтаратуру i супраць беларускага тэатра дзеля беларускiх мас» [3, с. 260].

У дадзеным выпадку можна сцвярджаць, што вывады М. Гарэцкага аб дзейнасцi В. Дунiна-Марцiнкевiча вызначаюцца катэгарычнасцю, якая мяжуе з бескампрамiснасцю ў ацэнках вартасцей лiтаратурнага матэрыялу разгледжаных iм твораў. Гэта можна растлумачыць супярэчнасцю лiтаратуразнаўчай метадалогii М. Гарэцкага, выкарыстанай у дачыненнi да творчасцi В. Дунiна-Марцiнкевiча. Даследчык жадаў бачыць у прааналiзава-

ных п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча асветніцкія і адраджэнскія матывы і ідэі, на якія арыентаваўся сам. Тое, што было магчымым у першай трэці ХХ ст. у дачыненні да драматургічнай творчасці і тэатра на беларускай мове, не заўсёды па аб'ектыўных і суб'ектыўных прычынах магло быць дасягальным у кантэксце грамадзянскай пазіцыі і творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча ў ХІХ ст. Урэшце творы гэтага пісьменніка належалі зусім іншай у параўнанні з літаратурай першай трэці ХХ ст. эстэтычнай сістэме, ацэньваць яе з пазіцыі абсалютызацыі грамадзянскіх і літаратурных эстэтычных ідэалаў першай трэці ХХ ст., як гэта зрабіў М. Гарэцкі, — у пэўным сэнсе адыходзіць ад уліку рэальна магчымага ў культурна-літаратурным працэсе. Тым болей, што і сам М. Гарэцкі ў публікацыі «75 гадоў оперы «Сялянка»» («Наша думка», 1921) сведчыў, што «<...> Марцінкевіч далёкі ад нашай сучаснай нацыянальнай і класавай свядомасці, як далёка неба ад зямлі»; аднак тут жа ён адзначаў, што Марцінкевіч «часам сеяў зярняты беларускай свядомасці поўнаю жменяю» [3, с. 242].

Найбольш пераканальнымі ў кантэксце праблемы «нацыянальнае адраджэнне беларускай культуры ХІХ ст.» уяўляюцца вывады М. Багдановіча аб асаблівасцях адраджэнскіх тэндэнцый у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча. Пакінуўшы без каментарыяў яго высновы аб недасканаласці «стиха» гэтага пісьменніка, звернем увагу на наступнае меркаванне даследчыка: «Однако заслуги Марцинкевича перед белорусской литературой лежат <...> в области чисто исторической. Они в том демократизме, который веял от сентиментально-народнических поэм Марцинкевича, в той гуманизаторской тенденции, которая явственно проступает из каждой их строки <...>, он возбуждал вокруг своих произведений разговоры и полемику, напоминал о существовании белорусского языка и зародышей белорусской литературы, наводил на вопрос о возможности их дальнейшего развития» [1, с. 269].

Суаднясенне мастацкага свету твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, яго грамадзянскай пазіцыі з кантэкстуальна катэгарычнымі «чаканнямі» даследчыкаў ад гэтага пісьменніка таго, што рэальна ў адносінах да яго асобы не магло відавочна складвацца і развівацца (іначай гэта быў бы ўжо не В. Дунін-Марцінкевіч), прыводзіць да высновы аб адыходзе ў прааналізаваных працах ад уліку рэальна магчымага ў канкрэтнай гістарычнай абстаноўцы, а ў выніку гэтага ўзнікнення прадужытых крытычных ацэнак. Праецыраванне задач грамадска-нацыянальнага зместу сучаснасці на літаратурны працэс мінулага без уліку ўмоў, магчымасцей іх здзяйснення ў мінулым прыводзіць да гістарычна абумоўленай суб'ектыўнасці літаратуразнаўчых ацэнак.

Літаратура

1. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. — Мінск, 1993. — Т. 2: Маст. проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды.
2. Багушэвіч Ф. Творы. — Мінск, 1991.
3. Гарэцкі М. Творы. — Мінск, 1990.
4. Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. — Мінск, 2002. — Т. 8: Артыкулы, нататкі, выступленні.
5. Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / Уклад. Г. В. Кісялёў. — Мінск, 1977.
6. Ядвігін Ш. Выбраныя творы. — Мінск, 1976.